

Recenzie

Z ruskej náboženskej filozofie

Protojerej Alexander Meň: Ruská náboženská filozofia

Bratislava, Kalligram 2005, 232 s. (preklad a doslov J. Komorovský)

Nikolaj Alexandrovič Berďajev: Duch a realita

Bratislava, Kalligram 2006, 196 s. (preklad a doslov J. Komorovský)

Meno slovenského religionistu, vynikajúceho znalca a skvelého prekladateľa ruských autorov, najmä predstaviteľov ruskej náboženskej filozofie 19. a 20. storočia – Jána Komorovského, určite netreba našim čitateľom špeciálne predstavovať. Jeho prekladateľské počiny opatrené v prevažnej miere aj zasvätenými predslovmi alebo doslovmi k prácam autorov, ktorých preklady sprostredkúva slovenskej odbornej a širšej verejnosti, sú známe už dlhé roky (na niektoré jeho preklady som upozornila aj v našom časopise RAN, roč. 8, 2005, č. 2, s. 111 – 115).

Aj tentokrát by som chcela upriamiť pozornosť na dve výnimočné práce ruských autorov, ktoré sú prekladateľskou zásluhou J. Komorovského dostupné slovenskému čitateľovi a ponúkajú mu možnosť zahĺbiť sa jednak do vynikajúceho prehľadu dejín ruskej náboženskej filozofie od A. Meňa a tiež do myslenia jedného velikána tejto filozofie, akým bol N. A. Berďajev.

Preklad knihy A. Meňa *Ruská náboženská filozofia* (vydavateľstvo Kalligram), predstaviteľa židovsko-kresťanskej tradície a pravoslávneho kňaza, ovplyvneného najmä filozofickým odkazom V. Solovjova, je opätovnou ukážkou nielen Komorovského citu pre vycibrený filozofický jazyk, ale aj erudovanosti nášho slovenského religionistu (mimochodom vynikajúcim religionistom bol aj A. Meň) a tiež jeho prekladateľskej tvorivosti a precíznosti. Navyše, v doslove knihy J. Komorovský uvádza čitateľa do celého kontextu diela A. Meňa a jeho vplyvu na ruských vzdelancov, predstavuje jeho neľahký život v období komunistického režimu, kedy bol pod stálym dohľadom KGB, mimoriadnu aktivitu v dobe gorbačovskej perestrojky až po jeho tragickú smrť zavraždením v septembri 1990.

Obsah spomínanej knihy tvorí súbor verejných prednášok A. Meňa, v rámci ktorých má slovenský čitateľ možnosť oboznámiť sa s tvorbou a duchom takých mysliteľov, akými boli najmä V. S. Solovjov, bratia Trubeckí, L. N. Tolstoj, N. A. Berďajev, S. N. Bulgakov, P. A. Florenskij, S. L. Frank a ďalší. Ide teda o celú plejádu mysliteľov, z ktorých väčšina sa nakoniec ocitla v exile, aj keď prakticky nikdy neprestali byť „ruskými“ filozofmi. Môžeme sa teda spolu s autorom opýtať: „Takže, čo vlastne predstavuje ruská filozofia, prečo podnes udivuje svet? Prečo ju treba poznať alebo aspoň mať o nej akú-takú predstavu?“ (s. 10).

A. Meň sa pokúsil odpovedať na túto otázku na základe analýzy troch

určujúcich zdrojov tejto filozofie: „predchodcov Solovjova, samého Solovjova a tých, čo z neho čerpali ako z prameňa rieky“ (s. 10). Čitateľ sa v práci bližšie zoznámi aj so vznikom dvoch známych základných prúdov v ruskej filozofii 19. storočia: „slavianofilov“ a „západníkov“, ich myšlienkových koreňov a orientácií, ktoré sa radikálne odlišovali. Rovnako sa ale dozvie, že tieto dve odlišné cesty sa pokúsil spojiť ruský mysliteľ P. J. Čaadajev, ktorý sa pridržal princípu harmónie a rovnováhy a bol presvedčený, že syntézu západnej aktivity a východnej kontemplácie možno uskutočniť práve v Rusku. Jeho kniha však v Rusku nevyšla a on sám bol vyhlásený za choromyseľného.

Čaadajev bol podľa Meňa najbezprostrednejším predchodcom V. Solovjova, ktorý sa necháva inšpirovať najmä jeho ideou syntézy. Nebol to ale jediný predpoklad jeho filozofie a A. Meň postupne uvádza čitateľa do mnohých detailov Solovjovho života a tvorby, ktorou nakoniec on sám duchovne ovplyvnil ruskú náboženskú filozofiu 20. storočia. V jeho šlapajach sa uberal už aj spomínaný N. A. Berďajev.

Táto výrazná osobnosť ruskej náboženskej existenciálno-personalistickej filozofie nie je u nás neznáma a v prekladoch J. Komorovského už vyšlo nejedno jeho dielo. Chcela by som upozorniť na najnovšie z nich, ktoré – tak ako predchádzajúce – si zaslúži mimoriadnu pozornosť.

Ide o monografiu N. A. Berďajeva *Duch a realita*, ktorú som v spomínanom čísle RAN už avizovala a ktorú taktiež vydalo vydavateľstvo Kalligram. Filozofické myslenie Berďajeva charakterizoval napríklad A. Meň ako „rytierske“, pretože jeho riešenie problémov sa vyznačovalo akousi „dôstojnosťou“, nebolo poznačené krivdami, strachom či nenávisťou, napriek tomu, že bolo poznačené mnohými mukami protirečení. Sám Berďajev nás na protikladnosť a kontroverznosť vlastného myslenia vo svojej autobiografii neraz upozorňoval, ale je jasné, že nebyť tohto vnútorného duchovného napätia a zápasu o porozumenie správnej cesty k pravde, nebola by sa jeho filozofia nezmazateľne zapísala do duchovných dejín Ruska, Európy, ba aj celého sveta.

Pravá filozofia je podľa neho vždy zápasom, a podľa mňa, Berďajevova filozofia vždy zápasila aj na poli existenciálnom, na poli reálneho života a na poli dejinných udalostí a živých osudov národov i osobností, pričom šlo o dejinno-kultúrny a civilizačný rámec tejto osudovosti, o prejav ducha v tvorbe, v činoch a v živote.

Práca *Duch a realita* nesie podtitul *Základy bohoľudskej duchovnosti* a prvý raz vyšla v Paríži v roku 1937. Je venovaná výkladu problematiky bohoľudskej duchovnosti, téme, ktorá – dalo by sa povedať – prakticky nadväzuje na Solovjovove Prednášky o bohočlovečenstve, teda známy cyklus prednášok, ktorý odznel v rokoch 1887 – 1881 a bol vyjadrením základov kresťanského učenia o vteleení.

Berďajevova koncepcia bohočlovečenstva bola neskôr dokonalejšie sformulovaná v jeho práci *Ríša Ducha a ríša Cisárova*, po ktorej mohol slovenský čitateľ siahnuť už pred pár rokmi (2003), taktiež v preklade J. Komorovského.

Rozvinutie Berďajevových myšlienok o prirodzenostiach ducha dovedie čitateľa k pochopeniu problematiky objektivizácie ducha a k pochopeniu reality ducha, ktorá je realitou slobody a nie prírody. „Duch nikdy nie je objektom, a realita ducha nie je realitou objektu. V takzvanom objektívnom svete niet takej prírody, veci, objektívnej reality, ktorú by sme mohli nazvať duchom. Preto je ľahké popierať realitu ducha. Boh je duch, a preto nie je objekt, ale subjekt, s čím súhlasia mnohí. No treba to povedať aj o duchu, ktorý sa rozvíja v subjekte a nie v objekte. V objekte možno nájsť len objektivizáciu ducha... V objekte teda niet ducha, iba v subjekte, ten je existenciálny, má svoju existenciu.“ (s. 12)

Duch sa tak prejavuje na úrovni slobody, spravodlivosti, lásky, tvorivosti, humanity, jednoducho v existenciálnej subjektivite. Veľmi výstižne to formuluje J. Komorovský vo svojom doslove: „Vítazstvo ducha nad svetom je vítazstvom subjektivity nad objektívnou skutočnosťou, osobného a individuálneho princípu nad kolektívnym.“ (s. 191)

Mohli by sme pokračovať a uviesť ďalšie Berďajevove úvahy na túto tému, ale nepokladám to za potrebné, pretože čitateľ sa môže sám zamerať pri čítaní tohto filozofického odkazu na tie aspekty, ktoré ho najviac oslovia. Inšpiratívnych podnetov je naozaj veľa, a tak mi neostáva nič iné, iba obidve recenzované knihy slovenskej intelektuálnej verejnosti vrelo odporučiť a prekladateľovi J. Komorovskému poďakovať za tento obdivuhodný počin.

Zlatica Plašienková

Guitton Jean: Boh a veda

(LÚČ, edícia Libri Europeae, Bratislava 2006, s. 136, z fr. originálu Dieu et la science preložila Mária Gálová)

Na slovenský knižný trh sa dostáva ďalšia - v poradí už piata - publikácia z edície Libri Europeae vydavateľstva LÚČ, ktorá si kladie za úlohu sprístupniť širokej verejnosti významné diela európskej kultúry. Tentokrát prichádza s prácou azda najvýznamnejšieho súčasného francúzskeho kresťanského filozofa - Jeana Guittona: Boh a veda, ktorá je opatrená aj výstižným predhovorom slovenského fyzika a známeho popularizátora vedy - Júliusa Krempaského.

V neveľkej knižočke sa francúzsky filozof a člen Francúzskej akadémie vied Jean Guitton stretáva v plodnom dialógu s uznávanými odborníkmi v oblasti kvantovej fyziky a astrofyziky s bratmi Igorom a Grichkom Bogdanovcami. Svetoznámi predstavitelia vedy a filozofie odhaľujú v rozhovoroch najskôr témy týkajúce sa stvorenia sveta, modelu Big bangu, vzniku hmoty a možnosti vzniku ducha v hmote, čím sa postupne dostávajú až k obrazu Boha, k nevyhnutnej existencii transcendentnej Bytosti ako inteligentného Stvoriteľa.

Človek ako bytosť - povedané slovami sv. Augustína - ktorej srdce je nespokojné, kým nespočinie v Bohu, hľadá odpovede na fundamentál-

ne otázky ohľadne vesmíru, svojho života a zmyslu svojej existencie vo svete, do ktorého je vrhnutý. Z odpovedať tieto otázky sa pokúša nielen filozofické a náboženské myslenie, ale v súčasnosti sa o slovo stále vehementnejšie hlásiace aj vedecké skúmanie.

V úvodnej časti dialógov nás protagonisti vovedú k prvopočiatočnému prázdnu priestoru, do ktorého sa z neznámych, a sotva dakedy presvedčivo vysvetliteľných dôvodov Stvoriteľa, dostala energia, čo zapríčinilo vznik Big bangu. Relevantným dôkazom toho, že scenár Big bangu naozaj prebehol, sú: vek hviezd, z ktorých najstaršie majú 12 – 15 miliárd rokov, ďalej fakt, že galaktické objekty sa od seba vzdávajú s o to väčšou rýchlosťou, o čo sú vzdialenejšie a v neposlednom rade aj jestvovanie slabého žiarenia, ktoré je akousi fosíliou prívalov svetla a tepla z prvotných okamihov vesmíru.

V nasledujúcej časti môže čitateľ sledovať snahu autorov dokázať vznik života z hmoty. Ako podklad si berú na pomoc nositeľa Nobelovej ceny za chémiu Ilju Prigogina a Bénardov pokus. Bénard spozoroval, že keď v banke zohrejeme kvapalinu, jej molekuly sa organizujú a zoskupia určeným spôsobom. Na základe tohto experimentu dospel Prigogin k záveru, že čo je možné v dynamike kvapalín, je možné aj v chémii a v biológii, a teda že život vznikol vďaka tendencii hmoty spontánne sa organizovať do heterogénnejších systémov.

Ďalšie stránky sa zaoberajú existenciou a konzekvenciami princípu synchronnosti, ktorý riadil fyzikálne konštanty a správanie sa atómov a ktorý je implicitne prítomný v každej častici. Pozornosť sa venuje aj hypotéze mnohonásobných svetov Hughu Everetta, ktorú však Jean Guilton a aj väčšina fyzikov zavrhuje, pretože ak by sa táto hypotéza prijala za pravdivú, predpokladalo by sa, že reálne je nielen všetko to, čo je možné, ale dokonca aj to, čo je len predstaviteľné. A vyvstali by aj ďalšie otázky: Ktorý zo svetov je ten pôvodný, modelový? A ktorý by bol „ten najlepší“?

Možno skonštatovať, že vedecké poznatky, ktoré sú v tomto prípade fundované na bohrovskej interpretácii kvantovej fyziky a inšpirované teóriou chaosu a rastúcej entropie, sa stávajú základným kameňom pre zmeny v epistemologickej oblasti. Touto zmenou vo vnímaní je vznik novej koncepcie tzv. metarealizmu, ktorého zástancami sú už spomínaní bratia Bogdanovci. Metarealizmus synteticky spája a prekonáva antagonistické prúdy spiritualizmu a materializmu, a teda reprezentuje novokoncipovaný spôsob nazerania na svet, ktorý vychádza z primárneho postavenia vedy a jej metodologických postupov.

Čitateľ sa v závere dialógu dostáva k odpovedi na otázku: či jestvuje Bytosť, ktorú náboženstvo nazýva Boh? Účastníci dialógu zhodne tvrdia, že áno. Existencia takejto Bytosti je viac ako reálna a svoje presvedčenie podopierajú tromi argumentmi: 1. Vesmír sa javí ako dokončený, uzatvorený sám do seba. Z toho vyplýva predpoklad, že za našim vesmírom existuje „čosi“ ako Boh. 2. Kvantová teória ukázala, že iba pravdepodobnostná interpretácia nám umožňuje opísať realitu, preto

musíme usudzovať, že mimo vesmír musí existovať Príčina harmónie príčin, rozlišujúca Inteligencia, odlišená od tohto vesmíru. 3. Antropický princíp, z ktorého rezultuje, že vesmír je postavený a riadený na základe niekoľkých veľkých konštánt. A pretože sa v kozme nachádza obraz poriadku, tento poriadok nás vedie k existencii príčiny vzniku a nutnosti zániku vesmíru.

Napriek filozoficko-vedeckému zameraniu témy nespôsobuje toto dielo laickému čitateľovi problémy v porozumení. Ba priam naopak, pozorný čitateľ sa nechá vtiahnuť a viesť od všednosti bezprostredných vecí k neopakovateľnej jedinečnosti procesu stvorenia, ktorý ho v úžase nad „náhodnosťou“ alebo presnejšie „nevyhnutnosťou“ vzniku stvorenia privádza k prvotnej Príčine, k organizátorskej Inteligencii, k Bohu.

Svojou prácou sa Guitton pripája k početnému zástupu veľkých mysliteľov, či už sa jedná o Bergsona, Teilharda de Chardin, Einsteina, Broglieho atď., ktorí sa pokúšali zmierniť protikladnosť medzi vedcami a filozofmi, medzi vedou a vierou.

Je viac ako isté, že čitateľ po prečítaní knihy *Boh a veda* z pera Jeana Guittona bude smerovať k upevneniu viery v existenciu Stvoriteľa, a tým dielo splní jednu zo svojich úloh.

Milan Toman

Rojka, E.: The Eternity of God

Trnava: Dobrá kniha, 2005, 388 strán. ISBN 80-7141-484-0

V predajniach Dobrej knihy (Trnava) upútava pozornosť publikácia napísaná v angličtine nesúca názov *The Eternity of God*. Problém večnosti Božej, na ktorý sa zameriava, je jednou z kľúčových tém, ktoré špecificky súvisia s monoteistickými náboženstvami. Autor v publikácii systematicky porovnáva filozofickú koncepciu Bernarda Lonergana SJ (1904 - 1984), kanadského filozofa a teológa s filozofickým systémom Richarda Swinburna, ktorý je fellow Britskej akadémie.

V prvej časti tohto trojdielneho diela je čitateľ uvedený do základov Lonerganovej filozofickej terminológie. Autor tu definuje pojmový aparát kanadského filozofa, kriticky ho prehodnocuje a prepája so súčasnou filozofickou a vedeckou terminológiou tak, aby mohol aj bežný čitateľ porozumieť základným myšlienkam Lonerganovho diela *Insight* (1957). Dobrým príkladom je prepojenie Lonerganovho „popisného“ a „vysvetľujúceho“ poznávania so súčasným chápaním (s. 30 - 36). Prvá časť vyúsťuje vo štvrtjej kapitole do analýzy vzťahu času a večnosti.

Druhá časť sa sústreďuje na objasnenie celého komplexu vysvetlení z diel R. Swinburna. Autor analyzuje Swinburnove objasnenia základných epistémických pojmov (s. 167 - 194), a poukazuje na rozhodujúcu úlohu epistémickej pravdepodobnosti. Celý tento terminologic-

ký aparát je aplikovaný na teistickú hypotézu o existencii Boha a jeho vzťahu k svetu so zvláštnym dôrazom na čas. Druhú časť uzatvára ôsma kapitola, kde autor vysvetľuje Swinburnovo chápanie času a večnosti v kontexte celkovej teistickej hypotézy.

V tretej, najzaujímavejšej časti tohto diela autor systematicky porovnáva jednotlivé argumenty a interpretácie týkajúce sa viery a poznania, času a Božej večnosti. Nevyhýba sa ani viacerým náročným filozofickým a prírodovedeckým koncepciám času. Aj keď sa autor sústreďuje na spomenutých dvoch filozofov, zvažuje aj viaceré iné súčasné teórie.

Výsledok autorovho skúmania problematiky času a večnosti je nasledovný: Lonergan argumentuje, že Boh je absolútne nadčasový. Za najlepšiu analógiu považuje ničím neobmedzený akt pochopenia (*unrestricted act of understanding*) prostý akejkolvek následnosti. Následnosť aktov by implikovala existenciu neporozumených faktov. Autor navyše zdôrazňuje, že pri Lonerganovom pojme času prebraného z fyzikálnych teórií by bola postulácia Boha v čase logicky protirečivá.

Swinburne obhajuje chápanie Boha ako večne trvajúcего. Okrem toho, že spĺňa podmienky zmysluplnosti a koherentnosti, je takéto vysvetlenie ekonomickejšie a vyznačuje sa väčšou vysvetľujúcou silou než iné teistické vysvetlenia. Božia časová existencia je „zmysluplná, koherentná a jednoduchšia“ (s. 278) na porozumenie, a vysvetlí lepšie Božiu slobodu a činnosť vo vesmíre a v ľudskom živote.

Autorov uzáver je, že Lonerganov pojem absolútnej bezčasovosti Boha (ako neobmedzený akt pochopenia) je síce zmysluplný, prináša však so sebou problémy, ktorým sa môže vyhnúť a robí tak teizmus komplikovanejším ako je nutné. To neznamená, že by Lonerganov postoj bol nepravdivý, ale jeho zdôvodnenie bezčasovosti Božej obsahuje v odpovediach na Swinburnove otázky momenty, ktoré by si vyžadovali hlbšie rozpracovanie.

Na záver možno iba uvítať, že kniha *The Eternity of God*, ktorá je pravdepodobne viac diskutovaná v anglicky hovoriacich krajinách, sa dostáva do rúk našich čitateľov a môže byť pútavým čítaním pre odborníkov a ľudí, ktorí sa zaujímajú o filozofiu náboženstva, či o vzťah vedy a náboženstva.

Martin Šarkan

Náboženstvo a veda

Whitehead: Science and the Modern World

Mentor Books, The New American Library, 1956.

Alfred North Whitehead (1861 – 1947), univerzitný profesor v Cambridge, Londýne a napokon v USA na Harvardovej univerzite, patrí k najprenikavejším mysliteľom, ktorí sa usilovali o syntézu moderného racionálneho myslenia s hodnotami, ktoré sprevádzajú ľudstvo na jeho ceste dejinami, ale nenachodia v jazyku vedy adekvátne vyjadrenie.

Na takéto podujatie mal mimoriadne predpoklady. Zasiahol účinne do spektra exaktných vied: bol spoluzakladateľom matematickej logiky; na niektoré z jeho myšlienok nadväzuje i súčasná biológia. Zároveň bol vynikajúcim znalcom dejín a filozofie.

Filozofii sa venoval predovšetkým v pokročilom veku svojho života. Usiloval sa o vytvorenie systému podľa vzoru veľkých systematických filozofov minulosti, samozrejme bral pritom do úvahy nové výsledky matematiky a prírodných vied. Uvedomoval si nebezpečenstvo vyplávajúce z jednostrannosti a obmedzenosti metodológie súčasnej prírodnej vedy, no zároveň bol presvedčený o tom, že exaktné myslenie a prírodoveda je zdrojom dôležitých intelektuálnych a mravných hodnôt, ktorých strata by bola nesmierne škodlivá.¹

I

Ťažkosť ako pristúpiť k otázke vzťahu medzi náboženstvom a vedou spočíva v tom, že jej objasnenie si žiada, aby sme mali jasnú predstavu o tom, čo chceme výrazmi ‚náboženstvo‘ a ‚veda‘ vyjadriť: ako ich chápeme. „Vynasnažím sa“, hovorí Whitehead, ‚porozumieť vzťahu, ktorý existuje medzi obidvoma sférami a potom urobím určité závery, týkajúce sa situácie, ktorá sa nachádza v rozpore so svetom“.

Keď sa zamýšľame nad touto otázkou, skoro spontánne nám príde na rozum **konflikt medzi náboženstvom a vedou**. Zdá sa akoby sa v poslednom polstoročí výsledky vedy a náboženstva dostali do položeného otvoreného nesúhlasu, z ktorého nieto iného východiska ako odmietnuť jasné učenie vedy, alebo jasné učenie náboženstva. Ak však uvážime, čo je pre ľudstvo náboženstvo a čím je preň veda, môžeme bez prepínania povedať, že budúci beh dejín bude závisieť na rozhodnutí tejto generácie o ich vzájomnom vzťahu. Máme tu dve najmohutnejšie všeobecné sily, ktoré ovplyvňujú človeka a sú poštvané jedna proti druhej: sila našich náboženských intuícií a presvedčení a sila, ktorá nás núti k presnému pozorovaniu a logickej dedukcii.

Dve dôležité skutočnosti si tu treba uvedomiť: Po prvé: konflikt me-

¹ Niektoré z hlavných spisov Whiteheada: 1. „Matematika a dobro“, 2. „Veda a moderný svet“ (1926), „Principia mathematica (spilus B. Russelom), „Process and Reality“ (1929), „Adventure of Ideas“ (1933).

dzi náboženstvom a vedou existoval vždy; po druhé, tak náboženstvo ako veda boli vždy v stave nepretržitého vývoja.

V raných dobách kresťanstva panovalo medzi veriacimi presvedčenie, že koniec sveta nastane ešte za života súčasníkov. Priame dôkazy toho, že táto viera bola autoritatívne hlásaná, nemáme, no je isté, že bola prijímaná a tvorila dôležitú časť populárnej náboženskej doktríny. Podobne v ranej Cirkvi jednotliví teológovia príliš odvážne robili závery o povahe fyzikálneho sveta a pritom sa odvolávali na Bibliu. Roku 535 AD mních Kosmas, ktorý navštívil Indiu a Etiópiu, a napokon žil neďaleko Alexandrie, vtedajšieho veľkého kultúrneho centra, napísal *Knihu Kresťanská topografia*, v ktorej na základe priamych biblických textov, doslovne vykladaných, odmietal existenciu protinožcov a tvrdil, že svet je plochý rovnobežník, ktorého dĺžka je dvojnásobná jeho šírke.

V 17. storočí bola náuka o pohybe Zeme odsúdená katolíckym tribunálom. Pred sto rokmi prestrašili nábožných ľudí, protestantov i katolíkov, merania zeme požadované geológmi. A rovnakým kameňom úrazu je aj dnes náuka o vývoji. To je len niekoľko príkladov ilustrujúcich celkovú situáciu.

Všetky naše myšlienky však by mali chybnú perspektívu, keby sme sa nazdávali, že tento zmätok je obmedzený na rozpory medzi náboženstvom a vedou a že v týchto kontroverziách je náboženstvo vždy v nepráve a veda má vždy pravdu. Skutočné fakty sú oveľa zložitejšie a nemožno ich jednoducho zhrnúť.

Teológia sama osebe prejavuje podobný charakter postupného vývoja vyplývajúceho z aspektov konfliktu medzi svojimi vlastnými ideami. Tento fakt je všeobecne známy teológom, no často sa zamlčuje pod tlakom polemiky. V 17. storočí Petavius dokázal, že teológovia v prvých troch storočiach kresťanstva užívali výrazy a robili tvrdenia, ktoré boli od 5. storočia odsudzované ako heretické. Kardinál J. H. Newman ešte pred obrátením na katolicizmus vypracoval traktát o vývoji dogiem, názor, ktorý nikdy v svojom živote neodvolal, ba často sa k nemu vracal.

Veda je ešte premenlivejšia než teológia. Žiadny vedec, tvrdí Whitehead, by dnes nemohol bezvýhradne súhlasiť s názormi Galileiho alebo Newtona, ba azda ani so svojimi vlastnými vedeckými názormi pred desiatimi rokmi.

V oboch oblastiach prichádzalo k rozšíreniu, rozlíšeniam a modifikáciám, takže aj keby sa dnes predkladalo to isté tvrdenie ako pred 1 500 rokmi, podliehalo by obmedzeniam alebo rozšíreniam zmyslu, o ktorom sa prv neuvážovalo.

Logici vravia, že výrok musí byť pravdivý alebo nepravdivý a že v logike žiaden medzistupeň nie je možný. V praxi však vieme, že výroky vyjadrujú dôležitú pravdu, že sú však podrobené obmedzeniam a výhradám, ktoré zatiaľ neboli známe. Je všeobecnou črtou nášho vedomia, že si dôležité pravdy nutne uvedomujeme, a predsa, že najlepšia formulácia týchto právd, ktorú sme schopní vysloviť, sa opiera o koncepciu, ktorú azda bude treba modifikovať.

Whitehead uvádza tu 2 príklady z vedy:

1. Galilei povedal, že Zem sa hýbe a Slnko je nehybné; inkvizícia povedala, že Zem je nehybná a Slnko sa pohybuje; a newtonovskí astronómovia, ktorí zastávali teóriu absolútneho priestoru, tvrdili, že sa pohybuje aj Slnko, aj Zem. Dnes však hovoríme, že každé z týchto tvrdení je rovnako pravdivé za predpokladu, že sme stanovili význam ‚pokoja‘ a ‚pohybu‘ spôsobom, aký sa používa v tom-ktorom tvrdení. V období Galileovho sporu s inkvizíciou bol Galileov spôsob výkladu faktov pre vedecký výskum nepochybné plodnejším postupom. Avšak sám osebe nebol o nič pravdivejší ako formulácia inkvizície. V onej dobe ešte nikto nepoznal moderné koncepcie relatívneho pohybu, preto sa formulovali výpovede bez poznania vymedzení nutných pre ich dokonalejšiu pravdivosť. Predsa však otázka vzájomného pohybu Zeme a Slnka vyjadruje reálny fakt vesmíru a všetky strany pochopili dôležitú pravdu otázky. Táto pravda však sa zdala nezlučiteľná s vtedajším poznaním.
2. Druhý príklad Whitehead čerpá z modernej fyziky. Od rokov Newtona a Huyghensa v 17. storočí jestvovali dve teórie o fyzikálnej povahe svetla: Newtonova teória tvrdila, že lúč svetla je prúdom veľmi malých čiastočiek, korpuskúl, a my máme dojem svetla, keď tieto veľmi malé čiastočky dopadajú na očnú sieťnicu. Huyghensova teória predpokladala, že svetlo sa vytvára veľmi malými vlnami, ktoré kmitajú vo všetko prenikajúcom éteri, a že tieto vlny sa šíria pozdĺž svetelného lúča. Tieto dve teórie sú vo vzájomnom rozpore. V 18. storočí sa verilo Newtonovej teórii a v 19. Huyghensovej. Dnes vieme, hovorí Whitehead, o veľkej skupine javov, ktoré sa dajú vysvetliť len ‚vlnovou‘ teóriou, a o inej veľkej skupine, ktorú možno vysvetliť len ‚korpuskulárnou‘ teóriou. Vedci, zdá sa, sa zmierili s touto skutočnosťou a dúfajú, že sa nájde nejaký širší pohľad, ktorý obe teórie zladí. (Podobne je to aj v sporných otázkach medzi vierou a vedou.) Mali by sme čakať, ale nemali by sme čakať pasívne alebo beznádejne. Nesúlad je znakom, že sú v hre širšie pravdy a jemnejšie perspektívy, v ktorých sa podarí nájsť zmierenie v rámci hlbšieho náboženského chápania a subtílnejšej vedy. V istom zmysle je teda konflikt medzi vedou a náboženstvom nezávažná záležitosť, ktorá sa prepiate zdôrazňuje. Číry logický rozbor sám osebe nemôže vyznačiť viac než nutnosť istých poopravení, ktoré budú na oboch stranách pomerne malé, čo sa týka podstaty. Treba si uvedomiť celkom odlišné aspekty údajov, ktorými sa zaoberá veda a ktorými sa zaoberá náboženstvo. Veda sa zaoberá všeobecnými podmienkami, ktoré regulujú fyzikálne javy. Zatiaľ čo náboženstvo je úplne sústredené na vieru a kontempláciu mravných a estetických hodnôt. Na jednej strane je gravitačný zákon a na druhej rozjímanie o kráse svätosti. Čo jedna strana vie, druhá nechápe, a naopak.

II

Avšak nepochopili by sme podstatu veci, keby sme sa nazdávali, že nás konflikt medzi vedou a náboženstvom nemá znepokojovať. V intelektuálnom veku nemôže jestvovať žiadny aktívny záujem, ktorý by zanedbával akúkoľvek nádej na víziu harmónie pravdy. Zmieriť sa s rozporom je skazonosné pre úprimnosť a mravnú čistotu. Patrí k sebaúcte intelektu zaoberať sa každým myšlienkovým zmätkom až do jeho úplného rozriešenia. „Ak zlikvidujete tento impulz“, hovorí Whitehead, „z neprebudeného hĺbania sa neobráťte na žiadnu vieru, ani z vás nebude vedec“. Významná otázka je: v akom duchu chceme čeliť problémom? Tu sa dostávame k čomusi, čo je absolútne podstatné.

Rozpor teórií nie je katastrofou! Je to príležitosť. Hmotnosť atómu dusíka je všeobecne známa. Takisto sa uznáva vedecká teória, že priemerná tiaž týchto atómov v každej veľkej hmote, o ktorej uvažujeme, bude vždy rovnaká. Dvaja experimentátori, Lord Ralleygh a Sir William Ramsey, zistili, že pri získavaní dusíka dvoma rozličnými metódami, z ktorých každá bola pre tento účel rovnako vhodná, bol zakaždým pozorovaný malý rozdiel medzi priemernými atómovými váhami. „Pýtam sa vás“, hovorí Whitehead, „bolo by bývalo rozumné, keby si títo muži pre spomínaný rozpor medzi chemickou teóriou a vedeckým pozorovaním zúfali? Predpokladajme, že z nejakej príčiny by si v nejakom kraji vysoko vážili chemickú teóriu ako základ spoločného poriadku, bolo by rozumné, čestné, mravné zakázať zverejnenie faktu, že experimenty priniesli rozdielne výsledky? Alebo, na druhej strane, mali Ramsey a Ralleygh vyhlásiť, že chemická teória bola usvedčená z podvodu? Je jasné, že každá z týchto ciest by znamenala pristupovať k problému v nesprávnom duchu. Ralleygh a Ramsey si však uvedomili, že sú na stope nového smeru bádania, ktorý by mal odhaliť nejakú zvláštnosť chemickej teórie, ktorá sa doteraz vymykala pozorovaniu. Rozpor teda nebol nijakou katastrofou, ale príležitosťou na rozšírenie dosahu chemického poznania. Všetci poznáte, ako sa príbeh skončil: napokon bol objavený argón, nový chemický prvok, ktorý sa neobjavený skrýval v zmesi dusíka. To však malo ďalšiu dohru. Tento objav upozornil na to, aké dôležité je čo najpresnejšie pozorovať nepatrné rozdiely v chemických látkach, ktoré dostaneme použitím rozdielnych metód. Výskum pokračoval, až nakoniec iný fyzik, F. W. Aston, ktorý pracoval v Cavendishovom laboratóriu v Cambridge, objavil, že jeden a ten istý prvok môže prijímať dve alebo viaceré rozdielne formy pomenované izotopy, a že zákon stálosti priemernej atómovej váhy platí pre každú z týchto foriem, ale s malými odchýlkami medzi rozličnými izotopmi. Výskum vyvolal veľký rozmach chemickej teórie, svojím významom ďaleko prevyšujúci objav argónu, čo ho vyvolal. „Poučenie z tohto príbehu je očividné a nechám to na vás, aby ste ho aplikovali na prípad náboženstva a vedy“, hovorí Whitehead.

Vo formálnej logike je protirečenie signálom porážky, ale vo vývine reálneho poznania označuje prvý krok na ceste k víťazstvu. To je je-

den zo závažných dôvodov, aby sa tolerovala čo najväčšia rozmanitosť názorov. Táto povinnosť tolerancie bola raz navždy vyjadrená slovami: „Nechajte oboje (kúkoľ a pšenicu) rásť spolu až do žatvy...“

Neschopnosť kresťana konať podľa tohto predpisu je jednou zo zaujímavých javov v dejinách náboženstva. Pritom sme ešte nevyčerpali tému o morálnej atmosfére, potrebnej k hľadaniu pravdy. Existujú skrátene cestičky vedúce iba k zdanlivému úspechu. Lahko možno nájsť teóriu, ktorá logicky súhlasí a umožňuje širokú aplikáciu, keď sa uspokojíme s polovicou nášho dôkazového materiálu. Každá doba má ľudí s jasným logickým intelektom, ktorí postihnú dôležitosť nejakej sféry ľudskej skúsenosti, ktorí vypracovali alebo zdedili myšlienkovú schému presne vyhovujúcu skúsenosti, na ktorú upierajú svoj záujem. Takí ľudia majú sklon obchádzať alebo bagatelizovať všetok dôkazový materiál, ktorý by znejasnil ich schému protirečivými príkladmi. Čo sa do ich schémy nehodí, považujú za nezmysel. Jedinou metódou, ako sa ubrániť meniacim sa extrémom módných názorov, je nepoddajná rozhodnosť brať do úvahy všetok dôkazový materiál. Držať sa tejto pravdy vyzerá také ľahké, ale v skutočnosti ju nasledovať je veľmi ťažké. Jedna z príčin týchto ťažkostí spočíva v tom, že nemôžeme najprv myslieť a potom konať. Od okamihu nášho narodenia sme celí v konaní a len príležitostne ho môžeme regulovať myslením. Preto musíme v rozličných sférach skúsenosti osvojovať si tie idey, ktoré ako sa nám zdá, sa v týchto sférach uplatňujú. Je nevyhnutné spoľahnúť sa na idey, ktoré sú vo všeobecnosti platné, hoci vieme, že jestvujú jemné rozdiely, ktoré nám unikajú. Ani nemôžeme mať ustavične na očiach celý dôkazový materiál v inej forme než v ktorej sa vyskytuje v teóriách, ktoré sú nedokonalé zladené. Naše dôkazy môžu nadobudnúť svoju pravú dôležitosť iba vtedy, keď sa k nim dostaneme prostredníctvom všeobecných ideí. Tieto idey preberáme, lebo tvoria tradíciu našej civilizácie. Avšak takéto tradičné idey nie sú nikdy statické. Buď vyblednú a stanú sa bezvýznamnými formulkami, alebo nadobudnú silu s jemnejšími odtienkami. Menia sa pod tlakom kritického rozumu, vďaka živým skúsenostiam a vplyvom istôt vedeckých predstáv. Nemožno ich natrvalo udržať. Žiadna generácia nemôže iba reprodukovat svojich predkov. Život možno zachovávať v pohybe foriem alebo zachovať formu v prúde života. Avšak nemožno natrvalo udržiavať ten istý život v tej istej forme.

Súčasný stav náboženstva európskych národov ilustruje moje tvrdenia. Javy sú zložité, no v celku v európskej civilizácii vplyv náboženstva po mnohé generácie postupne upadol. Každé obdobie úpadku malo hlbší základ. V niektorých krajinách je záujem o náboženstvo väčší ako v iných, no aj v krajinách, v ktorých je záujem relatívne veľký, z generácie na generáciu klesá. Náboženstvo má tendenciu degenerovať do formulky, ktorou sa dá ozdobiť príjemný život. Tento veľký historický pohyb vyplýva zo spoluúčinkovania mnohých príčin. „Chcel by som poukázať na dve z nich, ktoré patria do rámca týchto úvah“, hovorí Whitehead.

Po prvé, náboženstvo je už viac ako dve storočia v defenzíve. Bolo to obdobie úžasného intelektuálneho pokroku. Každá nová situácia pristihla náboženských mysliteľov nepripravených. Čosi, čo sa vyhlásilo za životne dôležité sa napokon nanovo modifikovalo a ináč interpretovalo. Ďalšia generácia náboženských apologétov potom blahoželala náboženskej verejnosti k hlbšiemu pohľadu na svet, ku ktorému sa dospelo. Tento ústup, pokračujúci počas mnohých generácií, napokon skoro úplne podlomil intelektuálnu autoritu náboženských mysliteľov. Uvážme tento rozdiel: Keď Darwin alebo Einstein prídu s teóriami, ktoré modifikujú naše poznanie, nazveme to triumfom vedy. Nepovieme, že veda zasa utrpela porážku, pretože sa vzdala starých ideí. Vieme, že sa dosiahol ďalší pokrok vo vedeckom pohľade na svet.

Náboženstvo nenadobudne znova svoju starú moc, pokiaľ nebude schopné postaviť sa zoči-voči zmenám v tom istom duchu ako veda, bez narušenia obsahu. **Jeho princípy môžu byť večné, ale vyjadrenie týchto princíпов sa musí vyvíjať.** Tento vývin náboženstva spočíva v podstate v oddeľovaní ideí, ktoré sú mu vlastné, od náhodných pojmov, ktoré sa doň votreli pri vyjadrovaní jeho vlastných ideí pomocou obrazov predchádzajúcich vekov. Takéto oslobodenie náboženstva z pút nedokonalkej vedy bude len v jeho prospech. Zdôrazní jeho najvlastnejšie poslanstvo. Dôležitým momentom, ktorý treba mať na mysli je, že vedecký pokrok zvyčajne poukazuje na to, že tvrdenia rozličných náboženských vier treba nejakým spôsobom upraviť. Je možné, že sa musia rozšíriť alebo modifikovať. Ak je náboženstvo primeraným výrazom pravdy, táto modifikácia iba adekvátnejšie ukáže to, čo je v ňom významné. Tento proces je potom ziskom. Preto pokiaľ sa nejaké náboženstvo vôbec dotýka fyzikálnych faktov, dá sa očakávať, že pohľad na tieto fakty sa musí upravovať spolu s pokrokom vedeckého poznania. Vedecký pokrok musí mať za následok neprestajnú úpravu náboženského myslenia.

Náboženské rozpory v 16. a 17. storočí dostali teológov do nešťastného položenía. Ustavične sa napádali a bránili. Neodvážili sa na zmenu, pretože váhali pred povinnosťou oddeliť duchovné poslanstvo od asociácií partikulárnej predstavy.

Pri otázke vývinu náboženského myslenia treba ďalej zdôrazniť, že každá jazyková výrazová forma, ktorú mal svet v nejakom období k dispozícii, obsahuje nejasnosti, a že tieto nejasnosti zasahujú samu podstatu významu. Faktický zmysel, v ktorom nejaké učenie v minulosti platilo, nemožno určiť čírou logickou analýzou jazykových výrazov. Treba brať do úvahy celú reakciu ľudskej povahy na myšlienkovú schému. Táto reakcia je zmiešaná, obsahuje aj emocionálne prvky, odvodené z našich sklonov. Práve tu dostáva náboženský vývin pomoc od neosobnej vedeckej a filozofickej kritiky.

Doteraz bolo moje stanovisko takéto: Náboženstvo je výrazom jedného typu základnej skúsenosti ľudstva; náboženské myslenie sa vyvíja smerom k vzrastajúcej presnosti výrazu, zbavenej náhodných predstáv:

vzťah medzi náboženstvom a vedou je významný faktor podporujúci tento vývin.

III

„Teraz prichádzame k druhej príčine, pre ktorú podľa mňa v novoveku slabne záujem o náboženstvo“. To obsahuje aj základnú otázku, ktorú som nastolil v úvodných vetách. Musíme vedieť, čo rozumieme náboženstvom. Cirkvi pri výklade svojich odpovedí na túto otázku vyzdvihli tie aspekty náboženstva, ktoré nachádzajú svoj výraz buď v tom, že zodpovedajú citovým reakciám uplynulých čias, alebo sú zamerané iba na to, aby vzbudili moderný emočný záujem náboženskej povahy. Pod prvým spôsobom mám na mysli, že náboženské pôsobenie je sčasti zamerané na vzbudenie inštinktívneho strachu pred hnevom tyrana, ktorý sa skrýva za neznámymi prírodnými silami. Toto pôsobenie na vrodenný inštinkt pudového strachu stráca svoju silu, pretože moderná veda a moderné podmienky života nás naučili konfrontovať príležitosti poznania s kritickou analýzou ich príčin a podmienok. Náboženstvo je reakciou človeka na jeho hľadanie Boha. Predstavovanie si Boha z pohľadu moci, vzbudzuje inštinktívne kritickú reakciu. To je osudné, pretože náboženstvo padá, ak jeho hlavné pozície nie sú vystavané na predpokladanom súhlase.

Náboženský motív, ktorý prenikol do moderného náboženského myslenia, je túžba po pohodlnej organizácii modernej spoločnosti. Náboženstvo sa prezentovalo ako hodnotné pre životný poriadok. Jeho nároky sa opierali o jeho funkciu podpory správneho konania. A aj cieľ správneho konania rýchlo degeneruje do vytvárania vyhovujúcich sociálnych vzťahov. Máme tu do činenia s pomalou degradáciou náboženských ideí, ktorá nasleduje po ich postupnom rozoberaní pod vplyvom silnejších etických intuícii. **Správanie sa je vedľajší produkt náboženstva – je to nevyhnutný vedľajší produkt, ale nie hlavný moment.** Dôraz na pravidlá správania sa je príznačný pre odlev náboženskej oddanosti. Predovšetkým náboženský život nie je hľadaním pohodlia. Whitehead tu zdôrazňuje, že podstatu náboženstva nevidí v príkazoch a zákazoch spoločenského správania.

IV

Vo všetkej skromnosti ďalej vysvetľuje, čo pokladá za podstatnú vlastnosť náboženského ducha. Náboženstvo je víziou čohosi, čo sa nachádza mimo, za, uprostred pominuteľného prúdu bezprostredných vecí, niečo, čo je reálne, no predsa čaká na svoje uskutočnenie, čosi, čo je vzdialenou možnosťou, a predsa je najvýznamnejším z prítomných faktov; je to niečo, čo dáva zmysel všetkému pominuteľnému, a predsa uniká uchopeniu; niečo, čoho vlastníctvo predstavuje najvyššie dobro; niečo, čo je najvyšším ideálom a zároveň stálym hľadaním...

Skutočnosť náboženskej vízie a jej história trvalého rozmachu sú

naším jediným základem pro optimismus. Vize si nežiada více než uctívání. Vize nikdy nerozkazuje. Je vždy přítomná a má moc lásky představující jediný cíl, kterého naplněním je věčná harmonie. Uctívání Boha není pravidlo pro bezpečnost, ale je to dobrodružství ducha, let za hranice konečného.

Upravil: Fr. Sirovič, SVD